

W
OF DE JEUGDHERINNERING

»PRIVÉ-DOMEIN«

NR. 173

GEORGES PEREC

W

OF DE JEUGDHERINNERING

VERTAALD DOOR EDU BORGER

AMSTERDAM • UITGEVERIJ DE ARBEIDERSPERS

Copyright © 1975 Editions Denoël
Copyright Nederlandse vertaling © 1991 Edu Borger/
B.V. Uitgeverij De Arbeiderspers, Amsterdam
Oorspronkelijke titel: *W ou le souvenir d'enfance*
Uitgave: Editions Denoël, Parijs
© Foto voorplat: Anne de Brunhoff
Omslagontwerp: Kees Kelfkens/Marjo Starink

ISBN 90 295 3357 9 / CIP

Voor E

EERSTE DEEL

Die waanzinnige mist waarin zich onrustig schimmen voortbewegen, hoe zou ik er licht in kunnen brengen?

RAYMOND QUENEAU

Ik heb lang geaarzeld alvorens met het relaas van mijn reis naar w te beginnen. Ik besluit er nu toe, omdat ik gedreven word door een dwingende noodzaak en omdat ik ervan overtuigd ben dat de gebeurtenissen waarvan ik getuige ben geweest, onthuld en onder de aandacht gebracht moeten worden. Ik was mij bewust van de gewetensbezwaren—ik weet niet waarom, maar ik had bijna ‘voorwendsels’ gezegd—die tegen publikatie leken te pleiten. Lange tijd heb ik wat ik gezien heb geheim willen houden; het was niet aan mij om wat dan ook in verband met de missie die men mij had toevertrouwd, aan de openbaarheid prijs te geven, ten eerste omdat die missie wellicht niet voltooid werd—maar wie had hem tot een goed einde kunnen brengen?—en ten tweede omdat degene die mij de missie toevertrouwde er ook niet meer is.

Ik bleef lang aarzelen. Langzaam maar zeker vergat ik de onduidelijke wederwaardigheden van die reis. Maar mijn dromen werden beheerst door die spooksteden, die bloedige wedrennen met het begeleidende, duizendvoudige gejuich dat ik nog meende te horen, en die wapperende vaandels die de zee-wind aan flarden scheurde. Onbegrip, afschuw en fascinatie vloeiden in elkaar over bij deze bodemloze herinneringen.

Lange tijd heb ik naar sporen van mijn geschiedenis gezocht, kaarten en gidsen, en stapels archiefstukken geraadpleegd. Ik heb niets gevonden en soms had ik het idee dat ik gedroomd

had en dat het niet meer dan een onvergetelijke nachtmerrie was geweest.

Zoveel jaar geleden zag ik in Venetië een man die ik meende te herkennen een eettent op La Giudecca binnenstappen. Ik stormde op hem af, maar mompelde al een paar woorden om me te verontschuldigen. Niemand kon het overleefd hebben. Wat mijn ogen gezien hadden was werkelijk gebeurd: de lianen hadden het metselwerk ontzet, het woud had de huizen verzwolgen; het zand nam bezit van de stadions, de aalscholvers streken bij duizenden neer, en dan de stilte, plotseling de ijsskoude stilte. Wat er ook gebeurde, wat ik ook deed, ik was de enige ingewijde, de enige levende herinnering, het enige spoor van die wereld. Dat heeft mij, meer dan enige andere overweging, doen besluiten te gaan schrijven.

Een oplettende lezer zal uit het voorafgaande ongetwijfeld begrijpen dat ik van de gebeurtenissen, waarvan ik thans getuigenis wil afleggen, getuige was en er niet aan deelnam. Ik ben niet de held van mijn geschiedenis. Ik ben er ook niet precies de bezinger van. Ook al hebben de gebeurtenissen die ik meegemaakt heb mijn tot dan toe onbeduidende levensloop ingrijpend gewijzigd, en ook al hebben zij nog steeds een diepe invloed op mijn gedrag en mijn kijk op de dingen, toch zou ik bij mijn relaas de koele, serene toon van de etnoloog willen aannemen: ik heb die verzwolgen wereld bezocht en dit is wat ik er gezien heb. Niet de kokende woede van Achab huist in mij, maar de bleke dromerigheid van Ishmaël, het geduld van Bartleby. Aan hen vraag ik nogmaals, na zovele keren, mijn beschermende schimmen te zijn.

Niettemin zal ik, om aan een vrijwel algemeen voorschrift te voldoen, een regel waaraan ik trouwens niet wens te tornen,

W OF DE JEUGDHERINNERING

nu zo kort mogelijk een paar inlichtingen over mijn leven geven en meer in het bijzonder over de omstandigheden die tot mijn reis geleid hebben.

Ik ben op 25 juni 19.. omstreeks vier uur geboren in R., een door drie huisgezinnen bewoond gehucht, niet ver van A. Mijn vader bezat een boerenbedrijfje. Hij stierf aan de gevolgen van een verwonding, toen ik bijna zes was. Hij liet voornamelijk schulden na en mijn hele erfenis bestond uit een paar kleren, een beetje linnengoed en een paar borden en schotels. Een van de twee burens van mijn vader bood aan mij te adopteren; ik groeide op te midden van zijn familieleden, half als zoon, half als boerenknecht.

Op mijn zestiende verliet ik R. en ging naar de stad; ik oefende er verschillende beroepen uit, maar omdat ik geen vak kon vinden dat me beviel, nam ik ten slotte dienst in het leger. Omdat ik gewend was te gehoorzamen en begiftigd was met een uitzonderlijke lichamelijke weerstand, had ik een goed soldaat kunnen worden, maar ik realiseerde me al gauw dat ik me nooit echt aan het militaire leven zou kunnen aanpassen. Na een jaar in Frankrijk in het Opleidingscentrum in T. doorgebracht te hebben werd ik naar het gevechtsterrein gestuurd; ik bleef er meer dan vijftien maanden. Toen ik met verlof in V. was, deserteerde ik. Een organisatie van dienstweigeraars ontfermde zich over me en ik slaagde erin Duitsland te bereiken, waar ik lange tijd zonder werk zat. Ik vestigde me uiteindelijk in H., dicht bij de Luxemburgse grens. Ik had een baantje als smeerder in de grootste garage van de stad gevonden. Ik woonde in een klein familiepension en bracht de avond meestal in een café door met televisie kijken of triktrakken met deze of gene collega.

Ik heb geen herinneringen aan mijn kinderjaren. Tot mijn twaalfde jaar ongeveer kan mijn levensverhaal in een paar regels samengevat worden: ik heb mijn vader op mijn vierde verloren en mijn moeder op mijn zesde; ik heb de oorlog in verschillende pensions in Villard-de-Lans doorgebracht. In 1945 hebben de zuster van mijn vader en haar man me geadopteerd.

Dat gebrek aan geschiedenis heeft me lange tijd gerustgesteld; de objectieve dorheid, de ogenschijnlijke duidelijkheid en de onschuldigheid ervan beschermden me, maar tegen wat anders beschermden ze me dan juist tegen mijn geschiedenis, de door mij beleefde geschiedenis, mijn werkelijke geschiedenis, mijn persoonlijke geschiedenis, die naar men mag aannemen niet dor, niet objectief, niet ogenschijnlijk duidelijk en niet duidelijk onschuldig was?

‘Ik heb geen herinneringen aan mijn kinderjaren’: ik deed die bewering zelfverzekerd, bijna als een soort uitdaging. Men hoefde mij over die kwestie geen vragen te stellen. Ze stond niet op mijn programma. Ik was ervan vrijgesteld: een andere geschiedenis, de Grote, de Geschiedenis met zijn grote G, had al voor mij antwoord gegeven: de oorlog, de kampen.

Toen ik dertien was, verzon, vertelde en tekende ik een verhaal. Later vergat ik het. Zeven jaar geleden, op een avond in Venetië, herinnerde ik me plotseling dat die geschiedenis ‘w’ heette en dat het in zekere zin zo niet de

W OF DE JEUGDHERINNERING

geschiedenis dan toch een geschiedenis van mijn kind-jaren was.

Afgezien van die plotseling aan de vergetelheid ontruk-te titel herinnerde ik me praktisch niets van w. Alles wat ik ervan wist, valt in twee regels samen te vatten: het leven in een maatschappij die zich louter en alleen met sport be-zighoudt, op een eilandje in Vuurland.

Eens te meer deden zich de valstrikken van het schrijven voor. Eens te meer was ik als een kind dat verstoppertje speelt en niet weet wat het het meest vreest of verlangt: verborgen blijven of ontdekt worden.

Later vond ik een paar van de tekeningen die ik rond mijn dertiende had gemaakt terug. Met behulp van die tekeningen verzoon ik w opnieuw, schreef het op en publiceerte het tussen september 1969 en augustus 1970 in *La Quinzaine Littéraire*.

Nu, vier jaar later, probeer ik deze langzame ontcijfering te voltooien en te benoemen. W. lijkt evenmin op mijn Olympische fantasie als die Olympische fantasie op mijn kindertijd leek. Maar ik weet dat zowel in het net dat zij weven als in de lezing die ik ervan geef, de weg die ik heb afgelegd, de voortgang van mijn geschiedenis en de ge-schiedenis van mijn voortgang, geschreven en beschreven is.

III

Ik bevond mij sinds drie maanden in H., toen mijn hospita mij op 26 juli 19.. 's ochtends een brief overhandigde. Hij was de vorige dag in K. verzonden, een niet onbelangrijke stad op ongeveer vijftig kilometer van H. Ik maakte hem open. Het papier, dat van uitstekende kwaliteit was, had als briefhoofd de naam

OTTO APFELSTAHL, MD

boven een ingewikkeld, volmaakt getekend wapen dat ik door mijn onwetendheid op het gebied van de heraldiek niet kon thuisbrengen of zelfs maar eenvoudigweg ontcijferen: in feite lukte het mij slechts twee van de vijf symbolen waaruit het bestond te herkennen: in het midden een gekanteelde toren, even hoog als het wapen zelf, en rechtsonder een geopend boek met blanco bladzijden; de drie andere bleven, hoe ik me ook inspande ze te begrijpen, duister voor me; toch waren het geen abstracte symbolen, het waren bij voorbeeld geen kepers of balken of ruiten, maar in zekere zin tweeledige figuren die zowel nauwkeurig als vaag getekend waren, zodat ze op verschillende manieren geïnterpreteerd schenen te kunnen worden zonder dat je ooit tot een bevredigende keuze kon komen: het ene had desnoods door kunnen gaan voor een kronkelende slang met schubben als laurierbladeren, het andere voor een hand die tegelijkertijd wortel was, en de derde was zowel een nest als een vuurzee, of een doornenkroon of een brandend braambos of zelfs een doorboord hart.

W OF DE JEUGDHERINNERING

Er was geen adres of telefoonnummer vermeld. In de brief stond alleen dit:

Meneer,

Wij zouden uiterst dankbaar zijn als u ons een onderhoud zou willen toestaan in verband met een zaak die u aangaat.

Wij zullen aanstaande vrijdag 27 juli in Hotel Berghof, Nurembergstrasse 18, aanwezig zijn en vanaf zes uur 's avonds in de bar op u wachten.

Wij zeggen u bij voorbaat dank en verontschuldigen ons voor het feit dat wij op dit moment geen nadere uitleg kunnen geven.

Met de meeste hoogachting,

Volgde een vrijwel onleesbare handtekening die ik alleen dank zij de naam in het briefhoofd kon herkennen als zijnde 'O. Apfelstahl'.

Het valt gemakkelijk te begrijpen dat die brief me aanvankelijk bang maakte. Mijn eerste gedachte was te vluchten: iemand had mij herkend en het kon alleen maar om chantage gaan. Later lukte het me mijn angst te bedwingen: het feit dat die brief in het Frans geschreven was, betekende niet dat hij aan mij, aan degene die ik geweest was, aan een gedeserteerde soldaat gericht was; volgens mijn huidige identiteit was ik afkomstig uit Frans-Zwitserland en het feit dat ik Frans sprak verbaasde dus niemand. Degenen die mij hadden geholpen, kenden mijn vorige naam niet en iemand die mij in mijn vorige leven had gekend, zou mij alleen door een onwaarschijnlijke, een onverklaarbare samenloop van omstandigheden teruggevonden en herkend kunnen hebben. H. is niet meer dan een dorp, ver weg van de grote verkeersaders, de toeristen negeren het en ik bracht het grootste gedeelte van de dag in de reparatiekuil of languit onder de automotoren door. En wat had

degene die mij door een onbegrijpelijk toeval op het spoor was gekomen, trouwens van me kunnen verlangen? Ik had geen geld en ik had geen mogelijkheid om eraan te komen. De oorlog waarin ik had gevochten, was al meer dan vijf jaar geleden afgelopen en het was zelfs meer dan waarschijnlijk dat ik amnestie had gekregen.

Ik probeerde alle veronderstellingen die deze brief opriep zo rustig mogelijk onder ogen te zien. Was het het eindpunt van een lange, geduldige speurtocht, van een onderzoek dat zich langzaam maar zeker als een net om mij had gesloten? Meende men te schrijven aan iemand wiens naam ik droeg of wiens naamgenoot ik was? Dacht een notaris in mij de erfgenaam van een reusachtig fortuin gevonden te hebben?

Ik las en herlas de brief en probeerde er telkens een nieuwe aanwijzing in te ontdekken, maar ik vond er slechts redenen in om nog meer geïntrigeerd te raken. En die 'wij', die mij schreef, was dat een epistolaire conventie, zoals gebruikelijk in bijna alle handelscorrespondenties waarin de ondertekenaar namens de maatschappij waarbij hij in dienst is spreekt, of had ik met twee, met meerdere correspondenten te maken? En wat betekende dat 'MD' dat in het briefhoofd achter Otto Apfelstahl stond? In principe kon het, zoals ik in het handwoordenboek, dat ik enige ogenblikken van de secretaresse van de garage leende, naging, slechts om de Amerikaanse afkorting van 'Medical Doctor' gaan, maar er bestond geen enkele reden om die in de Verenigde Staten gebruikelijke afkorting in het briefhoofd van een Duitser, zelfs al was hij arts, op te nemen, of anders moest je ervan uitgaan dat deze Otto Apfelstahl geen Duitser maar Amerikaan was, ook al schreef hij me uit K.; dat had op zich niets wonderlijks: er zijn veel Duitsers naar de Verenigde Staten geëmigreerd en talrijke Amerikaanse artsen zijn van Duitse of Oostenrijkse afkomst; maar wat

zou een Amerikaanse arts van me willen en waarom was hij naar K. gekomen? En kon je je trouwens een arts van welke nationaliteit dan ook voorstellen die op zijn briefpapier zijn beroep vermeldt, maar die de inlichtingen die je met recht van een medicus zou mogen verwachten—zijn adres of het adres van zijn praktijk, zijn telefoonnummer, de vermelding van zijn spreekuur, zijn ziekenhuisfuncties enzovoort—, vervangt door een even ouderwets als raadselachtig wapen?

Ik vroeg me de hele dag af wat me te doen stond. Moest ik naar de plaats van samenkomst? Diende ik onmiddellijk te vluchten om elders, in Australië of Argentinië, weer een clandestien leven te beginnen en opnieuw het broze alibi van een nieuw verleden, van een nieuwe identiteit te bedenken? Naarmate de uren verstreken maakte mijn ongerustheid plaats voor ongeduld en nieuwsgierigheid; ik stelde me koortsachtig voor dat die ontmoeting mijn leven zou veranderen.

Ik bracht een deel van de avond in de Gemeentebibliotheek door met het doorbladeren van woordenboeken, encyclopedieën en gidsen, in de hoop er inlichtingen over Otto Apfelstahl in te ontdekken en eventuele aanwijzingen over andere betekenissen van de afkorting 'MD' of over de betekenis van het wapen. Maar ik vond niets.

De volgende ochtend werd ik door een hardnekkig voorgevoel overvallen en ik stopte wat ondergoed in mijn weekendtas en voorts dat wat ik, als het niet zo belachelijk was geweest, mijn kostbaarste bezittingen had kunnen noemen, te weten mijn radiotoestel, een zilveren zakhorloge dat heel goed van mijn overgrootvader afkomstig had kunnen zijn, een klein parelmoeren beeldje dat ik in V. gekocht had en een vreemde, zeldzame schelp die mijn soldatenmoeder me een keer gestuurd had. Wilde ik vluchten? Ik denk het niet, maar wel voorbereid

zijn op iedere eventualiteit. Ik waarschuwde mijn hospita dat ik een paar dagen weg zou blijven en betaalde haar wat haar toekwam. Ik zocht mijn baas op; ik vertelde hem dat mijn moeder gestorven was en dat ik haar in D. in Beieren moest gaan begraven. Hij gaf me een week vrij en betaalde me de maand die ten einde liep een paar dagen van tevoren uit.

Ik ging naar het station en deed mijn tas in een bagagekluis. Vervolgens bleef ik in de tweedeklaswachtkamer, bijna midden tussen een stel Portugese arbeiders die op weg waren naar Hamburg, zitten wachten tot het zes uur 's avonds werd.

IV

Ik weet niet op welk punt de draden die mij met mijn kindertijd verbinden, gebroken zijn. Net als iedereen of bijna iedereen heb ik een vader en een moeder gehad, een po, een metalen opklapbed, een rammelaar en later een fiets, waarop ik naar het schijnt nooit ging zitten zonder van angst te schreeuwen bij de gedachte alleen al dat iemand de twee kleine wielmpjes links en rechts, die voor mijn stabiliteit zorgden, hoger zou kunnen monteren of zelfs verwijderen. Net als iedereen ben ik alles van mijn eerste levensjaren vergeten.

Mijn kindertijd maakt deel uit van de dingen waarvan ik weet dat ik er niet veel van weet. Die tijd ligt achter me, maar is toch de grond waarop ik ben opgegroeid, en heeft mij toebehoord hoe hardnekkig ik ook beweer dat zij mij niet meer toebehoort. Ik heb lange tijd geprobeerd deze vanzelfsprekendheden te omzeilen of te maskeren door mij in de onschuldige status van wees, van niet verwekte, van zoon van niemand op te sluiten. Maar kinderjaren houden geen heimwee, geen angst, geen verloren paradijs en geen Gulden Vlies in, maar wellicht een verschiet, een uitgangspunt, coördinaten met behulp waarvan de assen van mijn bestaan hun betekenis kunnen vinden. Ook al kan ik ter staving van mijn onwaarschijnlijke herinneringen alleen een beroep doen op vergeelde foto's, schaarse getuigenissen en bespottelijke documenten, toch heb ik geen andere keus dan datgene op te roepen wat ik ál te

lang het onherroepelijke heb genoemd; dat wat was, wat ophield, wat afgesloten werd; wat ongetwijfeld was om nu niet meer te zijn, maar wat ook was opdat ik nog zou zijn.

*

Mijn eerste twee herinneringen zijn niet volstrekt onwaarschijnlijk, ook al is het duidelijk dat de talloze varianten en pseudo-preciseringsen die ik in mijn gesproken of geschreven verslagen ervan verwerkt heb, ze sterk gewijzigd, zo niet volledig vertekend hebben.

De eerste herinnering zou de kamer achter de winkel van mijn grootmoeder als decor hebben. Ik ben drie jaar. Ik zit midden in het vertrek, tussen rondslingerende Jiddische kranten. De familiekring omringt me volledig: dat gevoel omsloten te zijn gaat in mijn geval geenszins gepaard met het gevoel verpletterd of bedreigd te worden; integendeel, voor mij betekent het juist warme beschutting en liefde: de hele familie, de totale, integrale familie is er, bijeen rond het pasgeboren kind (heb ik echter niet net gezegd dat ik drie was?), als een onneembare vestingmuur.

Iedereen is verrukt over het feit dat ik een Hebreeuwse letter aangewezen en herkend heb: het teken zou de vorm van een vierkant gehad hebben met een opening in de linker benedenhoek, zo iets als en de naam ervan zou gammeth of gammeth¹ geweest zijn. Het hele tafereel lijkt door zijn onderwerp, zijn zachtmoedigheid en zijn licht naar mijn idee op een schilderij, misschien van Rembrandt, misschien verzonnen, dat 'Jezus tegenover de Schriftgeleerden'² zou heten.

W OF DE JEUGDHERINNERING

De tweede herinnering is korter: hij lijkt meer op een droom; het gefantaseerde karakter ervan lijkt me nog duidelijker dan bij de eerste; er bestaan verschillende varianten van, die, over elkaar heen geschoven, hem hoe langer hoe denkbeeldiger maken. De simpelste weergave ervan zou zijn: mijn vader komt thuis van zijn werk; hij geeft me een sleutel. In de ene variant is de sleutel van goud, in de andere gaat het niet om een gouden sleutel, maar om een gouden munt; in weer een andere zit ik op de po wanneer mijn vader thuiskomt van zijn werk; in nog een andere ten slotte geeft mijn vader me een muntstuk, ik slik het muntstuk in, de mensen raken in paniek en de volgende dag wordt het in mijn ontlasting teruggevonden.

1. Het is alleen al die overmaat aan nauwkeurigheid die de herinnering verknoeit of in ieder geval belast met een letter die er niet in voorkwam. Er bestaat inderdaad een letter die 'Gimmel' genoemd wordt en waarvan ik graag geloof dat hij de beginletter van mijn voornaam zou kunnen zijn; hij lijkt absoluut niet op het letterteken dat ik geschetst heb en dat desnoods voor een 'men' of 'm' zou kunnen doorgaan. Mijn tante Esther heeft me kortgeleden verteld dat mijn tante Fanny, de jongere zuster van mijn moeder, mij in 1939—ik was toen drie jaar—soms van Belleville mee naar huis nam. Esther woonde toen in de rue des Eaux, vlak bij de avenue de Versailles. We gingen dan aan de oever van de Seine spelen, vlak bij de grote zandbakken; een van mijn spelletjes was het samen met Fanny ontcijferen van letters in kranten, geen Jiddische, maar Franse kranten.

2. In deze herinnering of pseudo-herinnering is Jezus een door welwillende grijsaards omringde pasgeboren baby.

GEORGES PEREC

Alle schilderijen die 'Jezus te midden van de Schriftgeleerden' heten, stellen hem als een volwassene voor. Het schilderij waarop ik zinspeel is, als het bestaat, veel waarschijnlijker een 'Presentatie in de Tempel'.

Het was precies zes uur toen ik door de draaideur van het Hotel Berghof liep. De grote lounge was bijna helemaal verlaten; achteloos tegen een pilaar geleund stonden drie piccolo's in rode vesten met gouden knopen zachtjes met de armen over elkaar te babbelen. De portier, herkenbaar aan zijn wijde, flesgroene tabberd en zijn koetsiershoed met pluim, liep met twee grote koffers diagonaal de lounge door, een paar passen vóór een hotelgast die een hondje in haar armen droeg.

De bar bevond zich achter in de lounge en was er amper van gescheiden door een opengewerkte houten wand, voorzien van hoge grote planten. Tot mijn grote verbazing was er geen enkele bezoeker; er dreef geen sigarerook in de lucht om de atmosfeer bijna ondoorzichtig en een beetje verstikkend te maken; daar waar ik een gedempte chaos, het rumoer van twintig gesprekken tegen een achtergrond van kleurloze muziek verwachtte, waren slechts nette tafeltjes, keurig neergelegde tafelkleedjes en glinsterende koperen asbakken te vinden. De airconditioning maakte het er bijna koel. Een barkeeper in een enigszins verkreukeld vest zat achter een bar van donker hout en metaal de Frankfurter Zeitung te lezen.

Ik ging achter in de ruimte zitten. De barkeeper, die even van zijn krant opkeek, wierp een vragende blik op me; ik bestelde een biertje. Hij kwam het me sloffend brengen; ik zag dat het een heel oude man was, zijn aanzienlijk gerimpelde hand beefde een beetje.

'Er zijn niet veel mensen,' zei ik, deels om iets te zeggen en deels omdat het me toch wel wonderlijk leek. Hij knikte zonder

antwoord te geven en vroeg me toen plotseling: 'Wilt u bretzels?'

'Pardon?' zei ik zonder hem te begrijpen.

'Bretzels. Bretzels om te eten terwijl u uw bier drinkt.'

'Nee dank u. Ik eet nooit bretzels. Brengt u mij maar liever de krant.'

Hij maakte rechtsomkeert, maar ik had me zeker slecht uitgedrukt, of hij had niet gelet op wat ik hem gevraagd had, want in plaats van zich naar het aan de wand hangende krantenrek te begeven liep hij terug naar de bar, zette zijn blad neer en verdween door een deurtje dat waarschijnlijk toegang gaf tot de keuken.

Ik keek op mijn horloge. Het wees nog maar vijf over zes aan. Ik stond op en ging een krant halen. Het was een economisch supplement van een Luxemburgs dagblad, het Luxemburger Wort, dat al meer dan twee maanden oud was. Ik las er, volstrekt alleen in de bar en onder het drinken van mijn bier, ruim tien minuten in.

Je kon niet zeggen dat Otto Apfelstahl te laat was; je kon ook niet zeggen dat hij op tijd was. Alles wat je kon zeggen, alles wat je bij jezelf kon zeggen, alles wat ik bij mezelf kon zeggen was dat je bij iedere afspraak van een speling van een kwartier moet uitgaan. Het had niet nodig moeten zijn dat ik mezelf moest kalmeren, want ik had geen enkele reden om me ongerust te maken, maar desondanks voelde ik me door Otto Apfelstahls afwezigheid slecht op mijn gemak. Het was al zes uur geweest, ik zat in de bar en ik wachtte op hem, terwijl hij in de bar had moeten zitten en op mij had moeten wachten.

Om ongeveer twintig over zes—ik had de krant terzijde gelegd en mijn bier al lang opgedronken—besloot ik weg te gaan. Misschien lag er een bericht van Otto Apfelstahl voor mij in